
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II.

Eds. Rastislav Kožíak – Jaroslav Nemeš. Bratislava: Chronos, 2006. 332 s.
ISBN 80-89027-20-2

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Kult sv. Jána Nepomuckého na našom území

Ivana Ronaiová

RONAIOVÁ, Ivana: *Cult of St. John of Nepomuk in our Territory.*

In: Svátec a jeho funkcie v spoločnosti II. Bratislava: Chronos, 2006, p. 91-96.

The cult of John of Nepomuk came to Hungary at the end of 17th century. This cult was gradually supported by all strata of society. At the beginning was the cult of John of Nepomuk in the position of state religiousness by monarchal dynasty. Religious (primus K. August Saský and Imrich Esterházi) and secular aristocracy (Pálffy, Zici...) and religious order (the Jesuits, the Pavlins, and the Franciscans) had big influence to spreading of the cult in Hungary.

KEYWORDS: History, Slovakia, St. John of Nepomuk, Religious Cult

Po kulte Panny Márie, ktorá bola najsilnejším objektom barokového uctievania v Uhorsku, sa objavil mimoriadne nápadný prvok v uhorskej zbožnosti – Svätý Ján Nepomucký. V zahraničnej literatúre sa stretávame s označovaním kultu Jána Nepomuckého (ďalej len JN) za jeden z najreprezentatívnejších prejavov barokového uctievania svätého. To je vhodným dôvodom, prečo si práve tento svátec zasluhuje vedeckú pozornosť.

JN bol pražským arcibiskupským vikárom, ktorý zomrel násilnou smrťou na príkaz kráľa Václava IV. v roku 1393. Legendu o jeho živote a smrti spísal jezuita Bohuslav Balbín až v rokoch 1670-71. Balbín píše, že JN bol aj spovedníkom kráľovnej Johany. Václav IV. ho požiadal o vyzradenie manželkinho spovedného tajomstva. Odmietnutie viedlo kráľa k jeho mučeniu a následnému zhodeniu z Karlovoho mosta.¹

K uctievaniu svätcov v baroku prichádzalo dvomi základnými spôsobmi. Buď ich kult prešiel zo stredoveku, alebo nastúpil ako nový v baroku, bez ohľadu na to, v ktorom období svätci žili. Do druhej skupiny patril aj JN. Napriek tomu, že išlo o obdobie bažiacie za svätcami, nebolo jednoduché, aby si nový svátec našiel svoje miesto medzi kultmi tradičných alebo už usadených svätcov. Noví svätci museli mať za sebou osobnosti, ktoré ich kult presadili.

JN sa v prevedeniach rôznych umeleckých druhov, vedúcich k podobe jeho kultu, objavuje v Uhorsku a celej strednej Európe veľmi často. Základné východisko, ktoré by tento fenomén mohlo vysvetliť je jeho pôvod v Českom kráľovstve,

¹ Balbín, B.: Život sv. Jána Nepomuckého, pražského chrámu metropolitného u sv. Víta kanonika, kňaza a mučenika. Praha 1680-81. In: http://cte.cuni.cz/Balbín_Jan_Nepomucky/balbin.html. Životopis i vývoj legendy In: Vlnas, Vít: Jan Nepomucký, česká legenda.

z ktorého by sa hypoteticky tento kult mohol šíriť. Už základné informácie o výskyte nepomucenského kultu načrtávajú, že pozvoľné prechádzanie z jeho rodiska, do okolitých oblastí a krajín zrejme nebude jediným princípom šírenia.

Do Uhorska sa tento kult dostal na konci 17. storočia, čo je obdobie okolo tristo rokov po jeho mučeníckej smrti a okolo štyridsať rokov pred jeho kanonizáciou /1729/. Takéto načasovanie nemôže byť náhodné. Prvé oblasti výskytu bolo pohraničie v blízkosti Viedne (najmä Bratislava), súčasne však aj oblasti Spiša a Košíc, v ktorých bola naviazanosť na české centrá nepomucenského kultu málo pravdepodobná. Odborná literatúra nás smeruje na politické okolnosti presadzovania tohto kultu istými osobami či spoločenskými skupinami.

Podľa mojich výskumov na základe dostupných datovaných artefaktov na území dnešného Slovenska, geografická návaznosť šírenia kultu JN má podobu postupného šírenia z jedného centra do ostatných oblastí. Na úplnom začiatku je viditeľný vplyv najsilnejšieho centra, Viedne, na pohraničné oblasti v Uhorsku – severozápadná časť dnešného Maďarska,² oblasť Bratislavy a jej okolia. Je možné vyvodiť, že artefakty s nepomucenskou tematikou vyšli z viedensko-rakúskeho centra. Od tohto centra však už kult JN na Slovensku nepostupoval plynulo smerom na východ, ale v rovnakom čase sa objavil v niekoľkých centrách (Bratislava, Košice, oblasť Spiša, okolie Trenčína a Žiaru nad Hronom), z ktorých sa ďalej širil do okolia. Tieto centrá boli tvorené najmä na základe náboženských (hlavne rehoľných), politických a politicko-cirkevných princípov.

Na kulte JN sa podieľali všetky vrstvy spoločnosti. Ich účasť mala však svoj dynamický vývoj. Politickým okolnostiam presadzovania kultu Nepomuka zodpovedá cisárska podpora, ktorá stála na počiatku jeho kultu v Uhorsku. Platí tu pravidlo, že spodné vrstvy spoločnosti sa pri objednávaní alebo zabezpečovaní diel snažili nasledovať správanie vrstiev stojacich nad nimi. Sprostredkovateľmi kultu JN boli najprv vysoká cirkevná a svetská aristokracia (najmä v politických a náboženských centrách - Bratislava, Trnava) a cirkevné rády, najmä pavlíni, jezuiti a františkáni. Okolo polovice 18. storočia sa do popredia dostávalo meštianstvo, stredná a nižšia šľachta. Aristokracia ako kult nesúca vrstva sa na prelome 18. a 19. storočia strácala a intenzívnu úlohu prebrala stredná a nižšia šľachta.³ Najnižšie vrstvy dedinského ľudu boli pri uctievaní JN prítomné od začiatku, v priebehu 19. storočia však na nesenie kultu už zostali sami.

Dôležitým iniciátorom uhorského kultu JN bol na začiatku jeho epochy rakúsko-dvorský vplyv, či už priamo alebo sprostredkovane cez vysokú cirkevnú aristokraciu. Dôkazom toho je, že šírenie, funkcia i ikonografia na našom území sú veľmi podobné ako v Rakúsku. Najdôležitejšími iniciátormi kultu boli cisár Leopold I. a najmä Karol VI. Za jeho vlády a aj vďaka jeho intervenciám bol JN kanonizovaný. Od polovice 18. storočia sa dynastia ako podporovateľka Nepomukovho kultu posunula do úzadia.

Habsburské panstvo v dedičných krajinách odporúčalo príjem kultu JN, uctievaného vo Viedni. Tento český svätec bol vedome pretlačený do politiky dynastie a spropagovaný v odľahlých častiach Habsburskej ríše. Politická dimenzia v kulte

² Tüskés, G., Knapp, É.: Volksfrömmlichkeit in Ungarn. Beiträge zur vergleichenden Literatur und Kulturgeschichte. Dettelbach 1996, s. 67.

³ Tüskés, G., Knapp, É.: Volksfrömmlichkeit in Ungarn, s. 93.

JN je priamo vsadená do centrálného motívu legendy. Pri uchovaní spovedného tajomstva prichádza motív poslušnosti, resp. jej odmietnutia, voči absolutistickej moci. Propaganda za nového svätca bola plánovane vedená, čo je verným obrazom absolutistického systému a jeho ideí. Zároveň je legenda obrazom umierňovania absolutizmu a štátnej moci voči intervencii cirkvi. Tak dostáva kult JN štátno-symbolický význam. JN sa stal stelesnením a stabilizátorom dynastickej štátnej idey monarchie.⁴

Prvým centrom, kde sa rozšírila úcta k JN na území dnešného Slovenska bola politicky významná Bratislava - korunovačné mesto, sídlo Uhorskej kráľovskej komory a od 18. storočia aj sídlo Bratislavskej stolice. Sídli tu osobnosti pôsobiace v dvorskej službe. Ak cisár považoval kult JN za spôsob politickej propagandy, je logické, že sa kult JN prejavuje najprv v silnej pozícii práve tu. Už spomínaná blízkosť Viedne tento proces posilnila a urýchlila. Hypotézu o návaznosti na kráľovnú Žofiu, pochovanú v Bratislave, je potrebné vyvrátiť, keďže v Balbínovej legende, nosnej pri kulte JN, sa konkrétne spomína kráľova manželka Johana. Václavova druhá manželka Žofia sa v súvislosti s JN objavila prvýkrát v roku 1784 v diele Gelasia Dobnera *Dôkaz o umučení Jána Nepomuckého pre spovedné tajomstvo*. Je reakciou na množiace sa racionalistické štúdie o JN na základe archívnych materiálov. Dobner súhlasí s odporcami, že JN naozaj zomrel v roku 1393 a nie v 1383 ako písal Balbín, ale tvrdí, že problém Kladrubského opátstva bol len zámienkou, skutočným dôvodom bolo nevyzradenie spovedného tajomstva kráľovej manželky. Nie však Jany, ako sa hovorilo, pretože tá už bola mŕtva, ale jej nasledovníčky Žofie.⁵ Názor o nastolení kultu JN v súvislosti s Žofiiným hrobom v bratislavskom Dóme sv. Martina⁶ nie je pravdivý, lebo uctievanie JN prichádza do Bratislavy už koncom 17. storočia a jeho kult prekvitá už v 20. rokoch 18. storočia, teda asi 80 rokov pred vznikom Dobnerovho diela. Omyl týkajúci sa kráľovnej Žofie a JN sa výrazne zapísal do odbornej literatúry nielen na Slovensku.

Medzi prvé votívne sochy, ku ktorým sa viazal náboženský obrad uctievania Nepomuka, bol postavený na Primaciálnom námestí v Bratislave na objednávku prímasa Kristiána Augusta Saského v roku 1725 a zveľadiť ho dal jeho nástupca Imrich Esterházi, ktorý pri nej po slávnostnom vysvätení v roku 1726 vytvoril stredisko živého kultu.⁷ Z textu Mateja Bella vyplýva, že slávnosti v podobe koncertu a kázne sa konali každoročne, v sviatok JN.⁸ Okrem toho aj každý týždeň, v deň, na ktorý pripadol jeho výročný sviatok.⁹ Motivácia Augusta Saského k podpore kultu zatiaľ takmer neznámeho mučeníka na tak reprezentatívnom mieste, akým

⁴ Tüskés, G., Knapp, É.: *Volksfrömmlichkeit in Ungarn, passim*.

⁵ Vlnas, V.: *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha 1993, s. 212.

⁶ Rusina, I.: *Svätci v strednej Európe*. Bratislava 1993, s. 38.

⁷ Malíková, M.: *Bývalé súsošie sv. Jána Nepomuckého na Primaciálnom námestí v Bratislave*. In: *ARS (Úloha pamiatky)*. Bratislava 1990, s. 70-72.

⁸ JN „... by sme mohli vidieť oslavovať meniny tohto svätca mnohočlenným chórom...“ In: Matej Bel: *Notície*. In: *Tibenský a kol.*: Bratislava Mateja Bela. Bratislava 1984, s. 76.

⁹ „Arcibiskup si totiž želal, aby v ten deň v týždni, na ktorý pripadne výročná spomienka na svätca, bol oslávený koncertom a vyzdvihnutý príhovormi, ktoré pri soche prednesie kňaz. Ak pripadnú tieto slávnosti na sviatky, ľud sa na nich zúčastňuje vo veľkom počte.“ In: Matej Bel: *Notície*. In: *Tibenský, J. a kol.*: Bratislava Mateja Bela, s. 76.

bolo námestie pred jeho rezidenciou, mohla mať cirkevno-politický charakter. Ako reprezentant jednotnej monarchie na Ríšskom sneme v Rezne, kde bol cisárovým stálym zástupcom, vybral sochu mučeníka, symbolizujúceho monarchistickú jednotu, znázorneného ako ochrancu Uhorska. Jeho ikonografické stvárnenie ochrancu zvyrazňuje aj votívny charakter sochy, ktorý mal veriacich presvedčiť o jeho pomocnej sile. Okolnosti arcibiskupovho votívneho sľubu zostali, viac alebo menej zámerne, neznáme.¹⁰

Imrich Esterházi, najvyšší cirkevný predstaviteľ a zároveň člen jednej z najplyvnejších rodín v Uhorsku, so silnými cirkevno-politickými koreňmi (najmä v osobe Mikuláša Esterháziho), bol zo svojej pozície vhodným kandidátom na efektívne šírenie nepomukovho kultu. Ako pavlín sa mohol radšej orientovať na kulty svojich rádových svätcov; ako almužník sa prezentoval podporou kultu sv. Jána Almužníka a mimoriadne známy bol ako podporovateľ mariánskeho kultu, najmä pútnických miest. Je pravdepodobné, že odporúčanie alebo priamo príkaz na podporu dostal zvrchu, keď nariadil každotýždenné oslavy pri jeho soche na Primaciálnom námestí a rovnako je možné, že dostal rovnaké inštrukcie ako jeho predchodca.

Pri počiatkoch kultu JN stáli predstavitelia vysokej šľachty. Aktívnejší prínos do špecifických foriem kultu nových svätých prináša aristokracia v 17. a hlavne v 18. storočí. Zmena súvisí s prispôsobovaním sa vysokej šľachty na začiatku 18. storočia vkusu a prúdom viedenskej aristokracie a dvora. Podpora náboženských kultov sa vtedy obrátila na populárne kulty vo Viedni – najmä dynastických patrónov i JN. Toto tvrdenie dosvedčuje i skutočnosť, že podporu kultov „viedenských“ svätých v tomto období u iných vrstiev spoločnosti nepozorujeme.¹¹ Ďalším dôvodom bola lojalita voči panovníkovi. Feudálna aristokracia v jednotlivých zemiach sa vzdala časti svojich nárokov na vládu „v centre“ za to, že dostala plnú vládu vo svojich provinciách a na svojich statkoch. Zemské a krajské úrady rozostreté hustou sieťou po krajine, boli síce obsadené domácou šľachtou, ale najvyšší zemskí úradníci mali vždy blízko k viedenskému dvoru¹² a boli ním silne ovplyvnení politicky i kultúrne, resp. nábožensky.

Medzi najaktívnejších podporovateľov kultu JN patrí prohabsbursky orientovaný rod Pálfiocov, ktorý už v 1722 mal pred kaštieľom v Stupave sochu JN. S ich iniciatívou sa spája aj oltár sv. JN v kostole sv. Filipa a Jakuba v Bratislave-Rači. Je datovaný rokom 1712,¹³ no je nepravdepodobné, že drevená architektúra oltára a kamenná socha JN je z toho istého obdobia. Ďalšími významnými podporovateľmi kultu JN boli Zičiovci, Jozef Ilešházi, Anton Grasalkovič, Taródyovci, Baňaniovcí,¹⁴ Esterháziovci. Ich vplyv je objektom môjho ďalšieho bádania.

Medzi prvotné centrá, z ktorých sa šírila kult JN počítame Trnavu. Prvýkrát sa tu obraz JN objavil na oltári v kostole sv. Jozefa už v roku 1699. Trnava, hlavné cirkevné a rekatolizačné mesto, bola rovnako ako Bratislava politicky, nábožensky i kultúrne stabilná a nemenila svoj lojálny postoj k dvoru.¹⁵ Preto tvorila vhodné

¹⁰ Malíková, M.: Bývalé súsošie sv. Jána Nepomuckého, s. 70-72.

¹¹ Nástup kultov sv. Leopolda, Karola Boromejského, zmena kultov sv. Jozefa a čiastočne aj PM. Tüskés, G., Knapp, É.: Volksfrömmlichkeit in Ungarn, s. 115.

¹² Kudělka, Z. a kol.: Umění baroka na Moravě a Slezsku. Praha 1996, ss. 17-19.

¹³ Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. I. Bratislava 1967, s. 209.

¹⁴ Tüskés, G., Knapp, É.: Volksfrömmlichkeit in Ungarn, s. 73.

¹⁵ Rusina, I. a kol.: Dejiny výtvarného umenia. Barok. Bratislava 1998, s. 9.

prostredie pre uchytenie nepomucenského kultu, ktorý podporoval cisár a zároveň kultu s rekatolizačnými myšlienkami, akými bola spoveď alebo princíp mučeníctva za katolícku morálne hodnoty.

Prvotnými nositeľmi kultu JN boli stoličné mestá Košice, Levoča, Trenčín. Súvis je možné hľadať v podpore kultu prostredníctvom župana a s jeho lojalitou k cisárovi. Vo svojej funkcii župan skladal cisárovi prísahu a často bol viazaný vyššou dvorskou funkciou.¹⁶ Potvrdenie týchto hypotéz si vyžaduje hlbší výskum v oblasti objednávateľov umeleckých diel s nepomucenskou tematikou.

Dôležitými podporovateľmi nepomucenského kultu boli rády a cirkevné spoločenstvá. V Košiciach sa JN objavil na morovom stĺpe v roku 1722-23, ktorého ideovým tvorcom boli jezuiti. Sú zároveň považovaní za dôležitý nosník kultu JN. Základom pre uctievanie a podporu kultu JN zo strany jezuitov boli pravdepodobne rekatolizačné a zároveň mravoučné ciele. Hlavné body ich štúdia boli vierouka so zameraním na sporné body s protestantmi a mravouka so zameraním na spovednú prax¹⁷ a práve prvok spovede v nepomucenskej legende mimoriadny vplyv. Jezuiti dávali silný dôraz na osobnú spoveď, ktorú podporil Tridentský koncil a stala sa prostriedkom i cieľom ich pastoračnej činnosti. Spoveď bola mocným prostriedkom protireformácie i katolíckej obrody, lebo tu veriaci individuálne preukázali pochopenie kazateľa, vyškoleného v otázkach sporných s protestantmi, a spovedník v emotívne silnom osobnom kontakte zavŕšil jeho či už morálne alebo konfesijné obrátenie.

Spoločnosť Ježišova si v roku 1732 zvolila JN za svojho patróna, čo bolo naviazané na jeho patronátnu kompetenciu ochrancu dobrého ohlasu a patróna proti ohováraniam. Okolnosťami tohto rozhodnutia sa zaoberal Anton Piskner.¹⁸ Na začiatku 18. storočia sa uskutočňovali mnohé výmeny názorov medzi jezuitami a ich protivníkmi, najmä jansenistami, čo viedlo ku kampani proti rádu Spoločnosti Ježišovej často založenej na ohováraní. V roku 1730 sa stal generálnym predstaveným rádu František Retz, pôvodom z Prahy. On navrhol, aby sa v týchto ťažkých časoch stal patrónom rádu JN, ktorého uctieval od detstva. 22. marca 1732 postavil rád pod nepomucenský patronát a definoval JN ako ochrancu dobrého ohlasu rádu a jednotlivých členov; patróna proti ťaženiu ohovárania; a vzor múdrosti a svedomitosti v reči i mlčaní podľa vzoru svätého.¹⁹

Sprostredkovateľmi kultu JN boli aj iné rády, spomedzi nich vynikali pavlíni, pravdepodobne pod vplyvom ich generálneho predstaveného Imricha Esterháziho a rád františkánov.

¹⁶ Žudel, J.: *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 17.

¹⁷ Krapka, E. S. J., Mikula, V. S. J. a kol.: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge 1990, s. 42. Neskôr sa budúci spovedníci pripravovali v osobitných dvoj- alebo trojročných kurzoch (studiosi casuum - casuistae). Popri iných predmetoch sa predovšetkým venovali štúdiu morálky a svedomia pod vedením skúsených moralistov. Tamže s. 189.

¹⁸ Piskner, A.: *Die Gesellschaft Jesu und der hl. Johannes von Nepomuk*. In: *250 Jahre hl. Johannes von Nepomuk*. Katalog der Sonderschau des Dommuseums zu Salzburg. Salzburg 1979, s. 66.

¹⁹ Piskner, A.: *Die Gesellschaft Jesu und der hl. Johannes von Nepomuk*, s. 66, 67; 59. Za ďalšie dôvody pre podporu kultu JN zo strany jezuitov už pred jeho kanonizáciou považuje Piskner relatívne krátky čas od jeho úmrtia (v porovnaní s inými národnými svätcami – sv. Ľudmila, Václav, Vojtech); skutočnosť, že už krátko po jeho úmrtí bol JN označovaný ako beatus alebo sanctus; bol považovaný za mučeníka kajúcnictva, čo bola vhodná kazateľská téma pre ich druh spirituality.

Špecifické postavenie medzi skupinami podporujúcimi kult JN stoja bratstvá Jána Nepomuckého. V Uhorsku ich údajne bolo jedenásť.²⁰ Doposiaľ sa mi podarilo zistiť len confraternitu v Pešti a z územia na dnešného Slovenska v Leviciach. Tejto téme je v budúcnosti potrebné venovať väčšiu pozornosť.

Mgr. Ivana Ronaiová; Katedra dejín umenia a kultúry,
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23,
Trnava 918 43 (ivanaronaiova@pobox.sk)

Zusammenfassung

Kult des Johannes von Nepomuk in der Slowakei

Ivana Ronaiová

Auf unser Gebiet kam am Ende des 17. Jahrhunderts der Kult des Johannes von Nepomuk. Er entstammt dem wiener-österreichischen Zentrum und erschien annähernd gleichzeitig in den Gegenden von Bratislava, Košice, Zips, Trenčín und Žiar nad Hronom, von wo aus er in die nähere Umgebung weiter ausstrahlte. Einen wesentlichen Beitrag zur Verbreitung des Nepomuk-Kultes leistete der Königshof, insbesondere zur Regierungszeit Leopold I. und besonders Karl VI. Das politische Motiv in der Nepomuk-Legende wurde als Stellung der Kirche zur damaligen absolutistischen Monarchie interpretiert.

Zu einem der ersten Zentren des Nepomuk-Kultes gehörte Bratislava, wo der Primas K. August Saský im Jahre 1725 auf dem Primatialplatz eine Votivstatue dem Johannes von Nepomuk errichten ließ. Diese wurde bereits 1726 von Imrich Esterhazi bereichert und erweitert, der um die Statue ein Zentrum des lebendigen Kultes einrichtete. Aktiv beteiligte sich der hohe Adel (besonders die Familien Palfi, Zici...) an der Verehrung des Johannes von Nepomuk. Die hohen Adligen passten sich am Anfang des 18. Jahrhunderts den populären Kulturen in Wien an. Ein wichtiges Element war die Loyalität gegenüber dem Herrscher.

In Košice erschien 1722-23 Johannes von Nepomuk auf einer Pestsäule, deren geistige Schöpfer die Jesuiten waren. Sie werden allgemein für einen Hauptträger der Verbreitung des Nepomuk-Kultes gehalten. In Ungarn beteiligten sich auch die Paulaner- und Franziskanerorden an der Verbreitung des Nepomuk-Kultes.

²⁰ Tüskés, G., Knapp, É.: Volksfrömmlichkeit in Ungarn, s. 329-371.